

A korábbi szakirodalomban általánosan elterjedt vélekedést, miszerint az egyes helynév-típusok keletkezése meghatározott korszakokhoz köthető, s így a helynevek típusuk alapján abszolút kormeghatározó értékkel bírnak, a szerzők az újabb kutatások tükrében nem látják alátámaszthatónak. A kötet zárásaként megállapításait egy kistérség, a Bakony-alja korai népességtörténetének helynevekre alapozott leírásán keresztül esettanulmányban támasztják alá.

4. Az angol kötet jelentőségét elsősorban az adja, hogy a nemzetközi névkutatóknak a magyar helynevekről szóló összegző ismertetés ez ideig nem állt rendelkezésére; a magyar könyv pedig elméleti és módszertani megalapozottságával – a tulajdonnevek tanulmányozásának tudományterületeket összekötő jellegét mindvégig szem előtt tartva – több ponton is szemléleti megújulást, korszerű, új eredményeket hoz a régi magyar helynévadás vizsgálata terén. A két kötet igazolja, hogy a magyar névkutatók a nemzetközi, modern nyelvtudomány funkcionális irányzatának szemléletét igen eredményesen tudják alkalmazni a nemzeti vonatkozásokkal telített magyar helynévtörténeti ismeretanyag pontosításában és gyarapításában.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

KOVÁCS ÉVA, A Százi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás

A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018.

148 lap

1. Az alább ismertetendő kötet a 11. századi nyelvemlékek feldolgozását elvégző forrásfeltárásokhoz csatlakozik a Százi alapítólevél vizsgálatával. A nyelvemlék feldolgozásával kapcsolatban a szerzőnek korábban már több tanulmánya is megjelent, így az ismertetendő kötet nem előzmény nélkül született, tekinthető egy hosszabb kutatás betetőzésének.

A legkorábbi szórványemlékek feldolgozása kiemelt fontosságú feladat a nyelvtörténeti kutatások számára. A Százi alapítólevélre azonban eddig kevés figyelem irányult, ráadásul ez az egyik legrejtélyesebb forrás a korszakból. Az 1067-re datált oklevél 1267-es átírását kiegészítették. A formai jegyek és a szövegezés alapján az első rész hitelesnek tartható, a második pedig részben interpolált, ezért vizsgálata során tekintettel kell lenni a különböző kronológiai rétegek eltérő nyelvi hátterére.

2.1. A kötet – ahogyan azt már a címe is jelzi – felépítésében, szerkezetében és szemléletében a HOFFMANN ISTVÁN által 2010-ben, a Tihanyi alapítólevél elemzésével megkezdett utat követi, ezért az alábbiakban élek majd az összevetés nyújtotta lehetőségekkel.

Az ismertetendő kötet négy nagy tartalmi egységből áll. Az első fejezet (A Százi alapítólevél nyelvtörténeti vizsgálatairól, 13–20) a tudománytörténeti előzményekkel, a

korábbi kiadásokkal és fordításokkal, valamint az oklevél keletkezésének, hitelességének és a birtokok lokalizálásának a kérdéseivel foglalkozik.

2.2. A második tartalmi egység (A Százdí alapítólevél szövege és magyar helynevei, 21–28) az oklevél latin és magyar szövegközlésével kezdődik, majd a szórványadatok listája következik. Ebben a részben a szerző segítségként jelölte a feltehetően interpolált adatokat.

Az oklevelek keletkezési folyamatából következőleg számos részletet csak a lehető legpontosabb, legérzékenyebb szövegközlés tud (többé-kevésbé) tisztázni. HOFFMANN ISTVÁN könyvében az a szerencsés együttállás figyelhető meg, hogy az oklevél feldolgozásához a szerző SZENTGYÖRGYI RUDOLF legfrissebb átírását és fordítását tudta felhasználni (2005a, 2005b). SZENTGYÖRGYI mind a betűhű latin nyelvű szöveget, mind a magyar fordítást nagy mennyiségű jegyzetanyaggal adta közre, amelyre a nyelvtörténeti elemzésben is jól lehetett támaszkodni, képmelléklet közlése nélkül is.

Míg HOFFMANN munkája mellékletben tartalmazza a TA. jó minőségű, színes másolatát és az alapítólevélben említett helynevek lokalizációját bemutató térképet, addig KOVÁCS könyve csak térképmelléklettel van ellátva. Meglátásom szerint e kötetnél kifejezetten szükség lett volna a nyelvelmlék lehető legjobb minőségű másolatára, ugyanis a TA.-nál kevésbé ismert oklevélről van szó. Bizonyos szórványok megfejtéséhez elengedhetetlen a paleográfiai szintű elemzés is, ezért a legproblémásabb szórványokhoz hasznos lett volna egy képmelléklet. Ez nagymértékben segítette volna a jövőbeli kutatókat, hiszen a kötetben a szerző – véleményem szerint helyeselhető módon – nyitva hagy bizonyos kérdéseket. De természetesen azt sem szabad feledni, hogy az anyagi korlátok nem feltétlenül engedik színes mellékletek kiadását.

KOVÁCS Éva a latin szöveg közlésében GYÖRFFY GYÖRGY kiadására támaszkodik, a fordítást PITI FERENC munkája alapján közli. Az előbbi esetében a lábjegyzeteket beemelte a főszövegbe, az utóbbinál viszont elhagyta, mert a szórványelemzéskor kitér PITI véleményére is.

A magyar fordítás számos problémát felvet. Bár a latinnal egyezően a magyarban is félkövérrrel közli a feltehetően helynévi szórványokat, a SZENTGYÖRGYI-féle módszerrel ellentétben nem őrzi meg az eredeti alakot, hanem egyes elemeket modernizálva, a latinizálást elhagyva, mai megfelelőjével azonosítva közöl (pedig nem lényegtelen a különbség például *Scenholm* és *Szihalom* között), bizonyos köznévi elemeket tartalmazókat (pl. *besenyő kútja*) pedig nem kiemelve közöl. Mivel ezek a látszólag formainak tűnő, de lényegében módszertani természetű szövegközlési megoldások kihathatnak az elemzés minőségére is, véleményem szerint kevésbé szolgálják a bevezetőben olvasható célkitűzéseket, vagyis a 11. századi oklevelek részletes, új módszerek szerinti nyelvtörténeti feldolgozását, holott a legkorábbi időszak amúgy is forrásszegény idejéből ezek a nyelvelmlékek kulcsfontosságúak.

HOFFMANN ISTVÁN az elemzésben a szövegben való előfordulás szerint lineárisan, KOVÁCS ÉVA viszont a birtokok szerint halad. Az egyes birtokokhoz tartozó mikrotoponimákat is hozzájuk rendelve közli, azaz a lokalizációval rekonstruálja a feltehető egykori birtokviszonyokat. Arra való tekintettel, hogy vannak jelenleg lokalizálhatatlan vagy csak valószínűsíthetően helyhez köthető adatok, én szerencsésebbnek tartom HOFFMANN eljárását.

2.3. A harmadik szakasz a kötet leghosszabb része (A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak elemzése, 29–96). Az oklevél 11. századi része 50 magyar nyelvű szórványt tartalmaz, a 13. századi interpoláció 23-at. A 73 helynévemlítés 63 különböző helyre utal. Ezeket látja el egyesével a szerző történeti-földrajzi, helyesírás-történeti, etimológiai és nyelvtörténeti magyarázatokkal. Ennek eredményeképpen felvillan a rengeteg háttérmunka, amelyet a történeti névadatsorok összeállítása is jól példáz. Ezek az elemzések az adattól függően változó hosszúságúak és mélységűek.

A rendkívül izgalmas (pl. *Ebes*) és olykor kellően óvatos (pl. *Cheyey*) elemzések a nyelvjárási szókinszben és a helynévfejtésben való jártasságról, a névadatok elemzése a szakirodalom széles körű ismeretéről és részletes háttérkutatókról tanúskodik; igaz, bizonyos esetekben tovább is lehetett volna mélyíteni az elemzést. Akár olvasati lehetőségekkel: a *Bubath* szórvány esetében a [bubát] mellé a [bobát] felvételével; akár etimológiai kapcsolatok jelzésével: *Scenholm* esetében a *szén* mellett a *szenny* köznévre való kitérés-sel. Más esetben a magyarázatok közötti viszonyt lett volna érdemes szorosabbra fűzni: a *Nadestyguy* szórvány esetében megfigyelhető *-gu-* jelölésmód tárgyalása csak az *Arukscegui* helynévnél bukkan fel, holott az az oklevélben (és emiatt az elemzésben is) később szerepel.

2.4. A negyedik és egyben összefoglaló (Összegzés, 97–113) fejezetről az alfejezetek címei árulják el a legtöbbet: Az alapítólevél szórványainak szövegbe illesztése, Az alapítólevél helynévi szórványainak lokalizálása, Névrendszertani tanulságok. A következőkben ezek közül emelem ki a legfontosabb tanulságokat.

Az oklevél szövegébe illesztésnek leggyakoribb módja mindkét kronológiai rétegben a latin földrajzi köznévi és magyar helynévi alkotta szerkezet: a 11. században 58,5%, a 13. században 45,5%. A latin prepozíció és magyar névi alkotta szerkezet aránya 23,5%, míg az interpolált egységben valamivel nagyobb, 32%. Ha a főtag egy latin földrajzi köznévi, és hozzá kapcsolódik egy igei természetű állítmány, amelyhez magyar közszói elem járul, akkor megnevezés szerkezetéről van szó. Képviselése a 11. századi részben 10%, az interpolált részben 9%. Szerkezeti utalás nélküli beillesztés 8%-ban mutatkozik meg, a 13. századi egységben csak 3 adat tartozik ide. Teljesen hiányzik a TA.-ból ismert, magyar névutóval, raggal való beillesztés.

A következő alfejezet a szórványok lokalizálásával foglalkozik. Az apátságot Borsod vármegye déli részén alapították. Az alapítólevélben említett birtokok nagyon szétszórta, kb. 200 km-es sugarú körben helyezkednek el Borsod, Szabolcs, Zemplén, Heves, Békés, Szatmár, Pest vármegyében. A birtokok többsége az egykori Szabolcs vármegye északi részén található.

A névrendszertani vizsgálatba a szerző bevette a bizonytalan vagy nehezen magyarázható neveket is, ha a latin szövegekörnyezet elárult róluk valamit. Ebből 33 a 11. századi rétegbe tartozik; a 13. századra 51 adat vehető, de csak az ekkor bekerült 18 adat elemezhető. Az adatok nagyjából egyharmada természeti név (27%). A többi műveltségi név, azon belül is településnév. A településnevek jellemzően formáns nélkül, metonímiával keletkeztek. Az interpolált szakasszal kibővített oklevélben az arány: 33% természeti és 67% műveltségi név. A műveltségi nevek esetében egy kapcsán merül fel az idegen nyelvi háttér (*Makra*). A Százdi alapítólevélben – ahogy ebben a korszakban általában – a metonimikus névadás a legjellemzőbb, három kivétellel minden név így jött létre.

A természeti nevek esetében az alapítólevél mindkét részében nagyjából azonos az egy- és kétrészes nevek száma. Egyrészes nevek főleg a víznevek közé tartoznak. A kétrészes nevek esetében a latin fajtajelölő többnyire hiányzik, vagy csak általános *locus* szóval van rájuk utalás. A kétrészes természeti nevek alaprésze egy kivétellel a helyfajtaját megjelölő földrajzi köznévi. A bővítmény általában a szóban forgó hely valamilyen sajátosságát jelöli, képző nélkül vagy főnévből képzett melléknévvel.

A korai ómagyar kori névadás alaptípusát a személynévből alakult egyrészes településnevek és a földrajzi köznévi alaprésszel alkotott kétrészes nevek adják.

3. A magyar nyelvvelékes időszak legkorábbi idejéből való szórványok vizsgálata kiemelkedően fontos; nemcsak a magyar nyelvtörténeti kutatások, hanem a társtudományok is igényt tartanak a nyelvi elemzés szolgáltatása eredményekre. Ezért külön öröm, hogy egy műhely immár tudatosan, önálló sorozatban vállalkozik e nyelvvelékes elemzésére. A Százi alapítólevél feldolgozásával KOVÁCS ÉVA teljesítette a célkitűzéseit, miközben az oklevél két kronológiai rétege miatt számos kérdést kellett tisztáznia.

A kötet egy sorozat újabb darabjaként jelent meg, mely a jövőben újabb kötetekkel fog bővülni, s az ezekben feltárt eredményekből remélhetőleg további, összevető elemzések is készülnek majd, így bővítve tovább tudásunkat e nyelvvelékes vizsgálatával.

Hivatkozott irodalom

HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005a. A tihanyi apátság alapítólevele: betűhív átirás jegyzetekkel.

In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 47–55.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005b. A tihanyi apátság alapítólevele: magyar fordítás jegyzetekkel.

In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 57–65.

NÉMETH DÁNIEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5877-8366>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place [Városi utcaképek politikai élete. Névadás, politika és hely]

Szerkesztők: REUBEN ROSE-REDWOOD – DEREK ALDERMAN – MAOZ AZARYAHU.

Routledge, London – New York, 2018. 334 lap

1. A régmúlt és a jelen városi környezete, utcaképe a mindenkor helynevekkel együtt a mindennapi városi ember számára eleve adott, semleges, természetes közeget jelent. A városkép létrejöttét ugyanakkor az átlagember számára láthatatlan, gyakran mégis heves identitás- és emlékezetpolitikai viták, harcok övezik. Jelen tanulmánykötet a